

İ.Xanəliyeva. Bədii əsərlərdə çoxmənalılığa əsaslanan üslubi vasitələrin – metaforaların fəaliyyət xüsusiyyətləri // Əlyazmalar yanmır, 2023, №1 (16), s. 117-122.

UOT: 81

İlhamə Xanəliyeva
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı ş., Koroğlu Rəhimov küç. 13
e-mail: il-ashka@hotmail.com

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ ÇOXMƏNALILIĞA ƏSASLANAN ÜSLUBİ VASİTƏLƏRİN – METAFORALARIN FƏALİYYƏT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Metaforlar çoxmənalılıq nəticəsində yaranır. Əslində dildə çoxmənalılıq və metaforlar məcazlaşma nəticəsində yaranır. Söz məcazlaşmaya məruz qalaraq çoxmənalılıq qazanır və sonra məna köçürülməsi baş verir. Metaforların yaranmasının əsasında semantik oxşarlığa əsaslanan məna köçürülməsi dayanır. Metaforlar əsasən iki böyük qismə ayrılır ki, bunlar da ümumişlək və üslubi metaforlardır. Dildəki metaforikləşmə semantik daralma və genişlənməyə də yol açır. Çoxmənalı sözlər metaforlaşma prosesindən keçirlər. İnsan təfəkküründə əşyanın aktual obrazı əks olunur, daha sonra müqayisə yaranaraq metaforun əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Məqalədə bədii əsərlərdə çoxmənalılığa əsaslanan metaforaların fəaliyyət xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

Məqalənin yazılmasında müxtəlif elmi mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: metafor, çoxmənalılıq, üslub, bədii, əsər.

Giriş

Metaforalar cisimləri, hadisələri və prosesləri yenidən mənalandırmaq üçün ən səmərəli vasitələrdən biridir ki, bu da onların bədii məkanda çoxşaxəli fəaliyyət göstərməsinə səbəb olur. Bənzərlik, oxşarlıq əsasında yaranan metaforlar dildaxili hadisələrlə bağlıdır. Hər bir dilin leksik-semantik sistemində daxili əlaqələr mövcud olur ki, metaforlar birbaşa onlarla əlaqəli olur. Azərbaycan dilinin izahlı dilçilik terminləri lüğətində metaforlar haqqında oxuyuruq: “Metafora bənzərlik üzrə məna öçürülməsidir. Müəyyən əşya və hadisənin daxili və xarici bənzərliyinə əsaslanan məna köçürülməsidir. Əlamətin bənzərliyinə əsaslanan məna köçürülməsində bənzər əşya və hadisələr eyni sözlə adlanır” [3, s.594].

Çoxmənalı sözlərin metaforlaşması özü bir prosesdir. Bu proses dildə daim var olur. Təbii ki, dildə zamanla dəyişiklik getdiyinə görə metaforaların növləri, semantikasi zamanla dəyişikliyə məruz qalır.

Müasir elmi ədəbiyyatda metafora iki anlayışın xüsusiyyətlərinin oxşarlığına əsaslanan subyekt-məntiqi məna ilə kontekstual mənanın əlaqəsi kimi başa düşülür [5, s.125].

Çoxmənalılıqdan yaranan metaforalara təbii ki, ən çox bədii əsərlərdə rast gəlinir. Bu səbəbdən də çoxmənalılığın yaratdığı metaforaların xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün bədii

ədəbiyyat nümunələrinə müraciət etmək mütləqdir. O.Uayldın əsərlərində metaforalardan istifadə nümunələri aşağıdakı kimidir:

Gwendolen is devoted to bread and butter [Wilde O. The Importance of Being Earnest, 1994].

Qvendolen çörəyi və yağı **çox sevir** [Uayld O. The Importance of Being Earnest, 2009].

“Longman Dictionary of Contemporary English”ə görə, “devote” feili “*bir şey etmək və ya kimə kömək etmək üçün vaxtınızın, səyinizin hamısını və ya çox hissəsini sərf etmək*” mənasını verir (SYN – *dedicate*)” [1,s.199].

Yuxarıdakı nümunədə metafora xəbər rolunu oynayan feillə ifadə olunur, kontekst mühitin təsiri ilə feil “**adore**” (pərəstiş etmək) əlavə mənanı qazanır, bu da “**dedicate**” subyekt-məntiqi tamamlayır” (ibadət etmək, həsr etmək), buradan belə nəticə çıxır ki, bu nümunə çoxmənalılığa əsaslanır. Həm də bunun nəticəsində hekayənin obrazlılığı formalaşır.

The God of this century is wealth [Wilde O. An Ideal Husband, 2008]

Dövrümüzün kumiri puldur [Uayld O. İdeal Ər, 2012].

God leksemasının birbaşa mənası belədir: “*the spirit or being who Christians, Jews, Muslims etc pray to, and who they believe created the universe*” [1,s.340].

Yuxarıdakı parçada metaforanın formalaşması cansız bir obyektə - var-dövlətə, pula canlılığın xüsusiyyətlərinin köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. Başqa sözlə, müəllif bu fraqment çərçivəsində sərvəti nəhəng həvəsləndirici qüvvə kimi göstərməklə onu hər şeyə qadir olan, insanları və bütövlükdə dünyanı idarə edən ali varlıq kimi təqdim edərək pesonifikasiyaya (şəxsləndirilmə) müraciət edir. Həmçinin “*God*” sözünün mənası “kor ibadət obyekt” (*idol*) mənasını alır. Nümunədə sözün törəmə mənasının olması sübut edir ki, bu nümunə çoxmənalılığa əsaslanır.

I had a wild hope that I might disarm destiny [Wilde O. An Ideal Husband, 2008].

Ancaq **taleyi razi salmaq** üçün dəfələri cəhd etdim... [Uayld O. İdeal Ər, 2012].

Bu parçada metaforanın formalaşması aşağıdakı əsas mənaya malik olan *disarm* feili vasitəsilə həyata keçirilir: *to take away someone's weapons* [1,s.420].

Semantik strukturda kontekstin təsiri ilə “*to make someone feel less angry or disapproving of you, and more friendly*” yeni məna formalaşır (mərhəmətli etmək, mərhəmətə meyil etmək) və feil çoxmənalı olur. Məntiqi-məqsəd və kontekstual mənalарının qarışması nəticəsində feilin metaforik mahiyyəti formalaşır. Mücərrəd taleyin kateqoriyasının, canlı varlıq şəklində təqdim olunan ömür yolunun təcəssümü sayəsində alleqoriklik, metaforalıq dərəcəsi də artır.

Time is jealous of you, and wars against your lilies and your roses [Wilde O. The Picture of Dorian Gray, 2014].

Zaman paxıllıq edir, tanrıların sənə bəxş etdiyi zanbaqlara, qızılgüllərə qəsd edir [Uayld O. Dorian Qreyin portreti, 2016].

Zanbaq və *qızılgül* ifadəsinin əsas mənası “çiçək”dir.

Metaforalar çiçəklərin - zanbaqların və qızılgüllərin nominasiyasına məruz qalırlar, bu halda “*gifts of gods*” (tanrıların hədiyyələri), həyatda bir insan üçün mövcud olan bütün sevinc və ləzzətlərin simvolu kimi çıxış edir. Bu, ifadənin çoxmənalılığına dəlalət edir. Rəng adlarından istifadə birbaşa nominasiyaya müraciət etmədən alleqorik hekayə kateqoriyasını yüksəltməyə, dərin fəlsəfi alt mətni təmsil etməyə imkan verir.

But to suffer for one's own faults- ah! there is the sting of life [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

Öz səhvlərinizə görə əzab çəkmək həyatda ən acı şeydir [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

“Longman Contemporary English Dictionary” *sting* leksemini “*the sharp needle-shaped part of an insect's or animal's body, with which it stings you*” mənasında verir [1,s.540].

Yuxarıda göstərilən parçada mücərrəd kateqoriyaya canlı varlıq xassələri – neştər köçürülür, başqa sözlə desək, şəxsiyyətin formalaşması, mücərrəd həyat kateqoriyasının, həyat

yolunun canlı varlıq kimi təsviri həyata keçirilir. Diskursiv kontekstin təsiri ilə “neştər”in subyekt-məntiqi mənası kontekstual “bitter” (acı) ilə tamamlanaraq bu nümunənin çoxmənalılığa əsaslandığını sübut edir.

Nidadan istifadə nitqə canlı, səsli nitq xarakteri verməyə kömək edir və ekspressiv-ifadəli sintaksis vasitələrindən istifadə ünvan sahibinin məlumat mesajının məzmununa münasibətini əks etdirməyə, səciyyələndirmə funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verir.

Mrs. Arbuthnot: A kiss may ruin a human life. I know that too well [Wilde O. A Woman of No Importance, 2017].

Xanım Arbetnot (çevrilir). Bir öpüş həyatı məhv edə bilər, Corc Harford. Mən bunu bilirəm. Mən çox yaxşı bilirəm [Uayld O. Diqqətə layiq olmayan qadın, 2009].

“Ruin” feilinin ilkin mənası aşağıdakı kimidir: “to spoil or destroy something completely” [1,s.356].

Burada metafora ilkin mənası maddi obyektləri məhv etmək olan *ruin* feilindən istifadə etməklə ifadə edilmişdir; kontekst mühitinin təsiri altında müəllifin insan həyatının mücərrəd kateqoriyasına aid etdiyi leksik vahidin yeni mənası – “scuttle” formalaşır (məhv etmək). Bu, nümunənin çoxmənalılığa əsaslandığını sübut edir.

You would have to be to him the mask of his real life, the cloak to hide his secret [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

Onun gizli həyatı üçün örtüyə, sirrini gizlədən maskaya çevriləcəksən. [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

“Longman Dictionary of Contemporary English” *cloak* leksemini aşağıdakı mənada verir: “a warm piece of clothing like a coat without sleeves that hangs loosely from your shoulders” [1,s.567].

Burada cansız cismin keyfiyyətlərinin canlıya ötürülməsi yenidən qeyd olunur. Sözün semantik strukturunun genişlənməsi nəticəsində üst paltarın nominasiyası “screen”, nəyinsə örtüyü, bu konkret halda ərin nalayiq əməlləri mənasını qazanır.

Bir metaforadan istifadə nəticəsində natiqin mənfi konnotasiyaları təsvir edilən vəziyyətə münasibətdə ötürülür, onun mesajda göstərilən məlumatlara münasibətinin ifadəsi həyata keçirilir.

For one moment our lives met - our souls touched [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

Bir anlıq ömür yollarımız kəsişdi, ruhumuz bir-birinə toxundu [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

Life lekseminin ilkin mənası aşağıdakı kimidir: “the period of time when someone is alive” [Longman Dictionary of Contemporary English, 2014]

Yuxarıdakı nümunədə *life* leksemi həyat yolu (race) mənasını alır. Metaforik düşünmə ilə mücərrəd “həyat” kateqoriyası konkret bir xüsusiyyətə malikdir, kəsişmək, keçmək, toxunmaq imkanı əldə edir. Buradan belə çıxır ki, bu nümunə çoxmənalılığa əsaslanır.

Our yiyəlik əvəzliyinin işlədilməsi sintaktik konstruksiyanın ümumi mənasını gücləndirməyə imkan verir. *I* şəxs əvəzliyinin istifadəsi danışanın şəxsiyyətinə diqqət yetirməyə, bu xarakterə xüsusilə diqqəti artırmağa, onun əsərin quruluşundakı rolunu vurğulamağa imkan verir.

I feel a passion awakening within me that I never felt before [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

İçimdə heç vaxt yaşamadığım bir hissə oyanır [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

Bu hissədə canlı şəxsiyyətin xüsusiyyətləri yuxuya getmək, oyanmaq fürsəti əldə edən duyğuya, emosional vəziyyətə köçürülür.

Personafikasiya (Şəxsiyyətləşdirmə) təkrarla tamamlanır - *I* şəxs əvəzliyinin çoxsaylı istifadəsi oxucunun diqqətini danışanın şəxsiyyətinə yönəltməyə, qəhrəmanın daxili vəziyyətini

təmsil etməyə, daxili təcrübələrinin gedişatını, düşüncələrini əks etdirməyə imkan verir. Tərcümə mətnində bu məqamlara rast gəlinmir.

A moment may ruin a life [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

Bir dəqiqə bütün həyatı məhv edə bilər [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

Bu nümunə çərçivəsində *ruin* feili metaforik düşünməyə məruz qalır ki, bu da aşağıdakı mənaya malikdir: *"to spoil or destroy something completely"* [1,s.341].

Bu hissədə metafora ilkin mənası maddi obyektlərin məhv edilməsi ilə əlaqəli olan, kontekstual mühitin təsiri ilə leksik vahidin yeni mənası formalaşan *ruin* feili ilə ifadə olunur - "scuttle" (məhv etmək), müəllif bunu insan həyatının mücərrəd kateqoriyasına aid edir. Bu isə yuxarıdakı nümunənin çoxmənalılığa əsaslandığını sübut edir.

Bundan başqa, müəllif müvəqqəti kateqoriyalardakı referentlərin antonimik qarşıdurmasına müraciət edir: *"a moment"* - *"a life"* antonimi kimi, uzun zaman kəsiyi kimi istifadə olunur ki, bunun da nəticəsində yüksək əhəmiyyət, aktuallıq mənası yaranır, insan həyatının hər anını çatdırır. Antonimik müqayisə nəticəsində hekayənin obrazlılığı və ifadəliliyi güclənir.

Why is he not here, to wake by passionate words some fire within me? [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

O, məni qarşılmalı idi, **sevgi sözləri ilə məni isitməli idi** [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

Wake feilinin əsas mənası belədir: *"to stop sleeping, or to make someone stop sleeping"* [1,s.124].

Yuxarıda verilmiş hissədə bu feil *"get warm"* mənasındadır. Od canlı varlığa xas xüsusiyyətlərə malikdir, hansı ki, qəhrəmanda "oyanmalıdır". Metaforanın istifadəsi oxucuya qəhrəmanın daxili düşüncələrini, emosional vəziyyətini, həyəcanlarını təsvir etməyə imkan verir.

Dare! Oh! to save you from the abyss into which you are falling, there is nothing in the world I would not dare, nothing in the whole world [Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005].

Bəli, səni düşməyə hazır olduğun uçurumun kənarında saxlamaq üçün dünyada hər şeyə cəsarət edərdim! [Uayld O. Ledi Uindermerin pərəstişkarı, 1994].

"Longman Contemporary English Dictionary" *abyss* ləksimini *"a deep empty hole in the ground"* mənada verir [1,s.431].

Bu nümunədə müəllif *abyss* ləksimini törəmə mənasında - *"a very dangerous or frightening situation"* mənasında tətbiq edir, mücərrəd ismə coğrafi reallıq - *uçurum* xüsusiyyətləri köçürür.

Metaforik düşünmə nəticəsində çətin həyat vəziyyətinin *uçurum* şəklində təsviri, ifadənin obrazlılığı və ifadəliliyini artır. Qeyd etmək lazımdır ki, orijinal mətnə böhran vəziyyətinin ifadəsi ifadənin presedentliyini artırmağa imkan verən frazeoloji konstruksiyalar vasitəsilə həyata keçirilir.

Obrazlılığın, ifadəliliyin gücləndirilməsi ekspressiv sintaksis vasitələri, nətiqin daxili həyəcanının vəziyyətini əks etdirən nida cümlələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir.

İngilis mətni çərçivəsində müəllif oxucuya göstərilən sintaktik quruluşun semantik məzmununa diqqət yetirir, məlumat mesajının əsas fikrini vurğulamağa imkan verən təkrardan (*nothing in the world*) istifadəyə müraciət edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif əsərlərdə canlı varlıq kimi təqdim olunan mifoloji varlıqların, həyat hadisələrinin təəssümünə tez-tez müraciət edir, məsələn:

Death fought with me for you. All women have to fight with death to keep their children. Death, being childless, wants our children from us. [Wilde O. A Woman of No Importance, 2017].

Sənə görə ölüm mənimlə mübarizə apardı. Bütün qadınlar uşaqlarının həyatı üçün onunla mübarizə aparmalıdırlar. Ölüm uşaqsızdır və buna görə də uşaqları bizdən almaq istəyir [Uayld O. Diqqətə layiq olmayan qadın, 2009]

Death - əsas mənası "*the end of the life of a person or animal*" [Longman Dictionary of Contemporary English, 2014]

1. *a creature that looks like a human skeleton, used in paintings, stories etc to represent the fact that people die.*

Bu hissədə *death* ləksemi "*a creature that looks like a human skeleton, used in paintings, stories etc to represent the fact that people die*" mənasını alır.

İnsan həyatının sonu, övlad uğrunda mübarizə aparmaq qabiliyyətinə malik olan, uşağı anasının əlindən almağa çalışan övladsız qadın obrazı və ölümün şəxsiyyət obrazı şəklində təqdim olunur.

Metaforlaşma nəticəsində müəllif oxucunun diqqətini baş qəhrəmanın çətin, çətinliklərlə dolu yoluna, onun timsalında isə övladının həyatı uğrunda mübarizə aparmalı olan bütün qadınlara, baş qəhrəmanın obrazına yönəldir. əsərin əvvəlində baş qəhrəman obrazı – "diqqətə layiq olmayan bir qadın" obrazı mümkün qədər tam şəkildə açılır.

Nəticə

Beləliklə, çoxmənalı sözlərin işlənməsinə əsaslanan metafora bədii əsərdə obrazlılığı və ifadəliliyi gücləndirmək üçün tətbiq olunan səmərəli vasitədir ki, bu da bədii əsərin mətnində bu üslub vasitəsinin intensiv şəkildə istifadəsinə səbəb olur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Longman Dictionary of Contemporary English, 2014 [Elektron resurs] <https://www.amazon.com/Longman-Dictionary-Contemporary-English-Online/dp/1447954203>

2. Məmmədli N., Hacıyeva N. Mənanın köçürülməsi. Metafor./ Müasir Azərbaycan dili. Leksika. II c. Bakı: Elm və təhsil, 2022, S. 476-480

3. Sadıqova S., Hüseynova N., Novruzova S., Həsənlı-Qəribova . / İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2019, s.594

4. Балли Ш. Французская стилистика Москва, 1961, с. 221

5. Гальперин Илья Романович Лексикологические и стилистические проблемы функционирования слова и словосочетания: [Сборник статей] /— Москва: Б. и., 1977.— 248 с., с.125

Mənbələr:

1. Wilde O. The Importance of Being Earnest, 1994

2. Wilde O. Lady Windermere's Fan, 2005

3. Wilde O. A Woman of No Importance, 2017

4. Wilde O. An Ideal Husband, 2008

Ilhama Khanaliyeva

Functional characteristics of stylist devices - metaphors based on multisemination in artistic works

Metaphors result from ambiguity. In fact, polysemy and metaphors in language arise as a result of similes. The word acquires multiple meanings by being metaphorized, and then the transfer of meaning takes place. The basis of the emergence of metaphors is the transfer of meaning based on semantic similarity. Metaphors are mainly divided into two major parts,

which are general and stylistic metaphors. Metaphoricization in language also gives way to semantic narrowing and widening. Polysyllabic words go through the process of metaphorization. The actual image of the object is reflected in human thinking, and then a comparison is made, leading to the formation of a metaphor.

The article talks about the operational features of metaphors based on ambiguity in artistic works.

Various scientific sources were used in writing the article.

Key words: *metaphor, polysemy, style, artistic, work.*

Professor **Azad Məmmədov** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.